

ՆՈՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՄԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ¹⁾

ՀԻՆԳ ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՐԼ ԼԱՄՊՌԵԽՏԻ

Առաջին հարցին արևմտեան Եւրոպայի հոգեկան շարժմանը, սկսած մի մարդու կեանքի տևողութեան չափ տեղի ունեցող ժամանակներում եղած կուլտուրային ծանօթները հեշտութեամբ կարող են պատասխանել Յայտնի է, որ այս շարժումը ամենուրեք երևոյթների աշխարհի մանրազնին հասկացողութիւնն ու մօտիկից դիտողութիւնը առաջ բերեց Երևութների արտաքինը մինչև այժմ չլսուած հաւաստիութեամբ ընդգրկող իմպրէսսիօնիզմի (ուժգին տպաւորութեամբ արտայայտող միջոցի) պատմագիտութեան ու երևակայութեան գործունէութեան շրջանում յաջորդում է հոգեբանական իմպրէսսիօնիզմ, որը հոգու կեանքի խորքերն է բռնում և միաժամանակ երևան է հանում այն, ինչ որ գիտակցութեան շէմքի տակ էր գտնուում: Բնական գիտութիւններում տեղ է բռնում ուժեղ դիտողութիւնը, որը համարեա թէ սպառնում է այն միջենայական տեսութիւններին, որ շնորհիւ դարեր շարունակ աշխատող եռանդուն հետազօտողների աշխատանքի իր հաստատուն և հետազօտութեան ամեն մի յաջորդ քայլի համար իրր անպայման բաւականութիւն տուող էին նկատուում: Ողէ-հոգեկան զարգացման այս ընթացքում սօցիալ-հոգեբանական պատմագրութիւնը առանց այլ և այլութեան տեղ է բռնում. սա ոչ այլ ինչ է, քայց եթէ նորագոյն ուժեղ դիտողութեան մեծ գործադրութիւնը պատմական նիւթի վերաբերմամբ: Այսպիսով նա ոչ միայն արևմտեան ու միջին Եւրոպայում աւելի յառա-

¹⁾ Լումայ 1909 № 11

շաղխմութեան մի ակնկալութիւն ունի, ոչ. այլ ինչպէս որ նոր հողեկան կեանքը մեծ մասամբ շնորհիւ տրամաբանական կապակցութիւնների ու գրգիռների ընդարձակումով է առաջ եկել և վերջիններս էլ ծագում են նորագոյն տեխնիկական, տնտեսական ու սոցիալական կուլտուրայից, այնպէս էլ այդ զարգացումը այնտեղ տեղի կունենայ, որտեղ այդ կուլտուրան է ծագում. այսպիսով նա հաւանօրէն նոր աշխարհում, ինչպիսին է ձախոնեան, կյաղթանակէ:

Քանի որ ուրեմն սոցիալ-հոգեբանական պատմագիտութեան արժէքը մեծանում է, պէտք է այստեղ նրա յարաբերութիւնը դէպի միւս գիտութիւնները տառնալով մի քանի խօսքով բացատրել:

Այստեղ ամենից պարզը նրա կապն է հոգեբանութեան հետ: Պատմութիւնը ըստինքեան ինչ է, բայց եթէ գործադրական հոգեբանութիւն. այսպիսով հասկանալի է դառնում թէ ճիշտ տեսակ հոգեբանութիւնը պատմութեան ներքին ըմբռնման համար պէտք է ուղեցոյց լինի: Ինչպէս լաճախ, թէև ոչ այս մտքով հոգեբանութիւնը հոգեկան գիտութիւնների, մասնաւորապէս պատմագիտութեան մեխանիկա է անուանել: Սակայն այլ բան է այդ կապն իմանալը, այլ բան է այդ գործադրելը: Սրա համար անհրաժեշտ է, որ պատմական ըմբռնումը առաջ տարուի մինչև ամենախորը, տարրական անցքերը, հէնց այն անցքերը որոնց պարզարանում է հոգեբանութիւնը և որ առնուազն անհատական հոգեբանութիւնը այն աստիճան զարգանար, որ նոյնպէս կարողանար այդ տարրական անցքերը իմացարանօրէն քննել: Անձնականութեան ժամանակի, մօտ 1750 թ.-ից սկսած, գիտութիւնների զարգացման համար պէտք է նկատել, որ սկզբում ոչ այս և ոչ այն տեղի չունէր: Ինչքան քիչ էր զարգացած հոգեբանութիւնը իբր գիտութիւն, այնուամենայնիւ այն ժամանակ, երբ Կրօյցէրի «Մի փորձ հոգու վերաբերմամբ» գիրքը տասնամեակներ և փոթորկի ու յղձերի տասնամեակների առաջին մասի լրագրական հարուստ, բայց պրիմիտիվ զրականութիւնը աշխատում էր հոգեբանութեանը աւանդարտ կազմած բնագոյնցական հիմքերից ազատել: Մի այնպիսի տիե-

զերական ողի, ինչպիսին էր Կանտը, այն ժամանակ լիբաւի իրաւունք ունէր նորի այս նախասկզբներին անմիջական մասնակցութիւն ցոյց տալու: Հոգեբանութեան այս վիճակին համապատասխանում էր և պատմութեան վիճակը: Յիբաւի արդէն սօցիալ-հոգեբանական հայեցակէտեր, ըստ յուզումնալի մշակումն. ժողովրդի հոգի և բանաստեղծական-ազմանսիկական խորասուզումն ոգու մէջ և այս նշանակում էր որևէ անցեալի սօցիալական հոգին պարզել:

Պարզ էր, հոգեբանութիւնն ու պատմադիտութիւնը մօտ 1800-թ.-ին աշխատում էին ապահով մղման մէջ, մղուելով դէպի միմեանց մի նոր ժամանակի հիմնական պատճառներից, բայց նոքա միմեանց հանդիպելուց շատ հեռու էին: Նրանց մէջ կային նոյնպէս գիտականօրէն անվերլուծելի հոգեբանական նիւթի ծանր ու ընդարձակ խմբեր:

Ինչպէս բոլորովին այլ կերպ է այժմ անմծնականութեան շրջանի առաջին տասնամեակներում, որը իւր շատ կտորներով իրրև հնի մի նոր կառուցուած է երևում. բայց դարգացման աւելի բարձր աստիճանի վրայ է կանգնած: Այժմ հոգեբանութիւնը ետև է թողել հետազոտողների երկու սերունդ, որոնք նրանք բնագոյնութեան մահաբեր գրիախառնութիւնից ազատել են և ինքնուրոյն գիտութիւն են դարձրել: Հերբարտին յաջորդեց Վուլդտը: Այժմ արդէն աշխատում է մի նոր, երիտասարդ, երրորդ սերունդ այն նպատակով, որ ստացուած արդիւնքները աւելի ամբողջացնի ու ընդարձակի: Սակայն որքան էլ այդ արդիւնքները առանձին առանձին վերցրած վիճելի են և հետազոտութեան ուղղութեան տեսակէտից իրար վերաբերմամբ տարբեր կարող են լինել, այնուամենայնիւ հնարաւոր են դարձնում անհատական հոգեբանութեան կեանքի օրինական ընթացքը դիտելու մի այնպիսի խորութեամբ, որ բոլոր անցած ժամանակներին անմատչելի էր: Վուլդտի, Էրբինգհաւզի, Միլնստէրբէրգի, Լիպպսի նորագոյն արժէքաւոր աշխատութիւններում գտնւում են ձեռք բերուած լիովին գանձեր հարեան գիտութիւնների գործադրութեան համար:

Այս է այն դրութիւնը, որը միջնորդապէս սօցիալ-հոգե-

կան տեսակէտից զարգացած պատմադիտութեան համար օգտակար է դառնում: Երբ պատմադիտութիւնը պատմական եղելութեան խորքն է մանուկ, գտնում է, որ հոգեբանութիւնը նրա համար աշխատել է և պէտքէ համարեա՛ առանց որևէ դժուարութեան հետևի անհատական հոգեկան արդիւնքներին իբր մի ուղեցոյցի, եթէ նա ուզում է իւր նորութիւնները այն ձևով յայտնել, որը յարմար է նրանց իբր ընդհանուր արժէք ունեցողներին:

Այս ձևով արդէն հոգեբանութիւնն ու պատմադիտութիւնը իրար դուրս են. նրանց մէջ եղած միջնորմը հետզհետէ ընկնում է: Յամենայն դէպս կարելի է ասել-Լթէ հնարաւոր է այսպէս արտայայտելը—Թէ հոգեբանութիւնը պատմութեան համար մեծ մասամբ մեխանիկայի ծառայութիւն է մատուցանում:

Սակայն այսպիսով երկու դիտութիւնների յարաբերութիւնը դեռ ամբողջապէս նկարագրուած չէ: Ինչպէս որ բրնական ու հասակն առած մարդու հոգեբանութեանը զուգընթաց պէտք է զարգանան երեխաների ու ծերերի հոգեբանութիւնները, որպէս զի հոգեբանական երևոյթների հակադիր բնոյթը իրենց ամբողջ ընդարձակութեամբ և մարդկային հոգու կարողութեան ամբողջ շրջանը, որքան իհարկէ անհատն է քննութեան առարկայ դարձած, պարզուի և ցոյց տրուի նրանց մէջ կենսաբանական զործօնները, նոյն ձևով էլ մարդկութեան սօցիալ-հոգեկան ընդարձակութեան պարզաբանութեան համար պէտք է պատմութեան օժանդակութիւնը: Այս դէպքում հոգեբանութիւնը օգտուում է պատմութիւն/ց. մ/այն մարդկութեան կուլտուրական ժամանակի խորք քննութիւն/ց կարող է հոգեբանութիւնն առնել այն թւերը, որոնք նրան հնարաւորութիւն կտան մարդկային հոգու հակադրական ուղղութիւնները իրանց ամբողջ փորձառութեան ընդարձակութեամբ ըմբռնելու:

Այս այն կէտն է, որից միաժամանակ նորադոյն պատմադիտութեան դէպի միւս հոգեկան դիտութիւնները ունեցած յարաբերութեան պարզաբանութիւնն է ստացուում: Եթէ հո-

գեկան գիտութիւնները բաժանենք զործադրականի՝ ինչպիսի են աստուածաբանութիւնը, իրաւաբանութիւնը, քաղաքաւարտե-
սութիւնը, գիւժանագիտութիւնը և այլն և սահմանադրականի,
ինչպիսի են լեզուի, դրականութեան, գեղարուեստի պատմու-
թիւններ և այլն, այն ժամանակ պարզ է, որ սահմանադրական
գիտակարգերը պարզապէս իբր մասեր նորադոյն պատմագի-
տութեան մէջ են մտնելու: Եթէ վերջինս պէտք է կուլտու-
րական ժամանակի մէջ երբեմն իշխող սօցիալական հոգին և
նրա փոփոխութիւնները հետադատէ, այն ժամանակ այս կու-
լտը է անել նա, երբ նա ի նկատի ունենայ այդ ժամանակի
երբեմնի պատմական մարմնացումը: Այս հէնց լեզուի, բանաս-
տեղծութեան, գեղարուեստի գիտութեան ու աշխարհայե-
ցողութեան մէջ (մտաւորական զարգացման բարձրութիւնը—
եղրականութեան ծէերը և այլն): Այսպիսով երևում է, սօցիալ
—հոգեբանական պատմագիտութիւնը ընդհանուր հիմք է այս
բոլոր գիտութիւնների և սրանք վերաբերում են նրան իբրև
բաղադրող մասնիկ գիտութիւններու: Աւելի շուտ այս դրութիւնը
յարմար է զործադրական հոգեկան գիտութիւնների յարաբե-
րութիւնը որոշելու դէպքում: Որովհետև քանի որ սրանք մի
որոշ կուլտուրական ժամանակի հոգեկան զործադրութեանն են
վերաբերում, ի հարկէ այդ կուլտուրական ժամանակի ձե-
նութեան կարիք ունին. այս բանը հէնց նրանց տալիս է
սօցիալ-հոգեբանական պատմագիտութիւնը:

Այս կապակցութիւններից վերջապէս երևում է պատմա-
գիտութեան երկու զերը իբր հիմք զործնական ու տեսական
հոգեկան գիտութիւնների և իբր զրգող հոգեբանութեան մէջ
պատմական գիտողութեան ծէր առաջ բերող: Մի դրութիւն,
որը ըստ ամենայնի պայմանաւորուած է և այն իրողութեամբ,
որ հոգեկան շարժումները ժամանակի ընթացքում շատ աւելի
շուտ և որակի տեսակէտից աւելի շերտաւորուած փոփո-
խութիւններով են մեզ երևում, քան Ֆիզիքականները: Եթէ
հոգեկան ընթացքները ժամանակի ընթացքում իրենց յարաբե-
րութեամբ համապատասխանէին Ֆիզիքականին, այն ժամանակ
պէտք կ'լինէր միայն մի մեխանիկա, այդ յարաբերութիւնը

պարզելու, որովհետև այդ դէպքում նրանք հարիւր հազար և էլ աւելի տարիներից առաջ լաշորդաբար նոյն բնոյթը պէտք է ցոյց տային, ինչ որ այսօր ունին: Բայց լայտնի է, որ համարեա՞ ամեն տեղ, ուր որ կեանքի գաղափարը քրնուութեան է առնուում, այսպէս օրինակ կենդանական և բուսական օրգանիզմների շրջանում, այդպէս չէ երևում. առանձնապէս աւելի որոշ ու պարզ է մարդկային կեանքում և այս նշանակում է պատմութեան մէջ երևոյթների ժամանակի տեսակից աւելի արագ փոփոխութեան մի նշան: Ի՞նչպէս հասկանալ, այս հնարաւոր է միայն այն ձևով, որ հոգեբանութիւնը իբրև հոգեբանական մեխանիկա, ժամանակի գործօն գոյափարները բաժան բաժան է անում և այդ պատճառով էլ բարձրատեսակ է դառնում, այդ գործօն գաղափարը պէտք է պատմագիտութիւնը ցոյց տայ: Այսպիսով սա միաժամանակ դառնում է իրերի իսկական ընթացքին բոլորովին համապատասխանող էվոլիւցիոնական հոգեբանութիւն և իբր այդպիսին իսկապէս ինչպէս տեսական, նոյնպէս և ամբողջապէս գործնական դիտութիւնների իսկական հիմքն է դառնում:

Զի՞ որոշուում արդեօք այս վերջին նկատողութիւններով թէ՛ և ընդհանուր խօսքերով, պատմագիտութեան ունեցած յարաբերութիւնը բնագիտութեան հետ: Ես կարծում եմ—այո՛ւ եթէ Ֆիզիկան ու քիմիան, իբր այնպիսի գիտութիւններ, որոնց առարկաները վերջի վերջոյ ժամանակի ընթացքին են պատկանում, պատմագիտութեան մէջ չառնուին: Իհարկէ, եթէ այդպէս վարուենք, ուրիշ ոչինչ չի մնում, բայց եթէ անօրգանական բնութեան մէջ կենսաբանական գործօններ ընդունել. այսպիսով մենք գիտութեան շրջանից դուրս կմղուենք դէպի ենթադրական աշխարհայեցողութեան մթնոլորտը, դէպի բնադանցական մտածելակերպը:

Այս չպէտքէ լինի, ինչպէս որ իրականութիւնը ցոյց է տալի, աշխարհայեցողութեան ու գիտութեան սահմանագիծը այժմ, վերջին վայրկեանին, մեր իսկական դիտողութեան շրջանից դուրս, անցել ենք: Այս դիտողութիւնները միայն մի բան են որոշ

ցոյց տալի, որ նորադոյն պատմագիտութեան համար անվերջ լայն աշխատանքի ու պայքարի մի տեղ է բացուում և որ հաղարսւոր շանասէր աշխատաւորներ ու ուղի բացողներ են պէտք, որպէսզի նրա հարուստ, շատ անգամ անժանօթ շրջանները սահմանուին ու արդիւնաւոր կառուցուին:

Pessimist

(Կը շարունակուի)

